

Tomáš JANURA

Rezidencie oravských a liptovských stoličných úradníkov ako prostriedok vyjadrenia ich spoločenského statusu¹

Abstract: *This article deals with the residences of Orava and Liptov regional officers in 17 and 18 centuries. Regarding the administration, Hungary was divided into larger and smaller regional units called counties (in Slovak stolica / župa, in German Komitat). The administration of these units was in the hands of officers (vice-chair, notary, treasury, fiscal and serviceman), who recruited from the local aristocrats and landlords, i.e. the local elites. The functions in the administration meant a constant income of financial cash from the annual salary or the fees for the preparation of written deeds not related to the exercise of the office. The officers then presented the acquired social status in their residences – castles and smaller knight manors called curia. The acquired status was also manifested less visibly in the form of establishing close kin relations between the officers.*

Key words: *representation – residences – officers – Liptov county – Orava county – the Okolicsányis*

V ýskum úradníckych elít 18. storočia sa môže uberať viacerými smermi mapujúcimi rôznorodé otázky. Nesmierne zaujímavým sa bádanie stane pri spojení historického a pamiatkového pohľadu. Vyexcerpované archívne údaje sa stávajú obraznejšími a premietnu sa aj do konkrétneho priestoru, v ktorom sa novoveké elity pohybovali. Vytváranie dominantného postavenia v stoličných úradoch časťou privilegovaných rodov sa navonok odráža prostredníctvom ich rezidencií, čo odborníkovi otvára ďalšie alternatívy vytyčovania si vedeckých úloh, pretože prienik rôznych pracovných metód obohacuje doterajšie poznanie.

Samostatný prieskum stavebných aktivít stoličného úradníctva sa doteraz nestal predmetom špecializovaného záujmu v slovenskej a čiastočne aj maďarskej historiografii. Táto problematika bádateľovi poskytuje príležitosť odkryť jeden zo spôsobov vytvárania symbolickej reprezentácie istej spoločenskej vrstvy, ktorá chcela svoje postavenie demonštrovať v prvom rade v rámci svojho privilegovaného stavu. Avšak zhodnotenie stavebnej činnosti z hľadiska dejín umenia ponechám čiastočne stranou, keďže som v prvom rade

1 Štúdia bola spracovaná v rámci grantu VEGA č. 2/0133/10 *Šľachtický dvor – mocensko-politická, správna a kultúrna entita v ranom novoveku*.

historik. Predložená štúdiá sa skôr vynasnaží priblížiť rôzne historické aspekty spojené s výskumom úradníckych rezidencií, radiacich sa v daných regiónoch k tomu najhodnotnejšiemu svetskému pamiatkovému dedičstvu. Jeho vznik sa udial za určitých politických, spoločenských a hospodárskych podmienok, príznačných pre obdobie 18. storočia.

Územne sa Uhorsko od stredoveku členilo na menšie zvrchované jednotky – stolice. Tie sa zaradovali medzi najdôležitejšie regionálne správne inštitúcie kráľovstva, ktoré vo svojich úradoch ponúkali priestor na upevnenie pozícií miestnej šľachty. Podľa panovníckych predstáv sa magistráty stolíc po obnovení Kráľovskej miestodržiteľskej rady (ďalej KMR) v roku 1724 začlenili na strednú priečku výkonu správy krajiny. Na vrchnom stupni sa nachádzali nadriadené orgány s celouhorskou pôsobnosťou – Kráľovská dvorská kancelária, KMR, Uhorská komora, vojenské provinčné komisariáty a banská mincová komora. Najnižší stupeň tvorila mestská a obecná správa, na ktorej riadení sa stolice podieľali spolu s centrálnymi kráľovskými úradmi.²

Medzi štyri významné úlohy, ktoré zabezpečovala každá stolica, patrili výber daní, materiálne a finančné zaistenie armády, údržba komunikácií a súdnictvo. Tieto štyri oblasti intenzívne kontrolovali a reformovali panovník a KMR, pretože zo štátneho hľadiska boli najpodstatnejšie. Postupne sa k uvedeným povinnostiam od druhej polovice 18. storočia pridružili dve ďalšie – zdravotnícka starostlivosť a urbárska regulácia. Vzájomné vzťahy medzi stolicami a nadriadenými orgánmi neboli vždy ideálne, ale magistráty sa napokon prispôbobi väčšine z požiadaviek. Vďaka tomu sa zvyšovala i autorita stolíc, ktoré začali usmerňovať nielen životy šľachticov, ale aj nepriviligovaného obyvateľstva.

Jednotlivé stoličné posty obsadzovali menovaní alebo volení predstavitelia miestnej nobility, predovšetkým z radov strednej šľachty a zemianstva. Uhorská právna terminológia však obe menované skupiny označovala za šľachticov, ďalej rozdelených na majetných a šľachticov jedného lánu (nazývaných aj kurialistami). Používanie termínov stredná šľachta a zemianstvo sa stalo konštruktom historikov. Najnovšie obsah týchto pojmov stanovil na základe spisov urbárskej regulácie Zoltán Fónagy. Medzi strednú šľachtu zaradil privilegovaných mužov, ktorým patrilo od 100 do 5 000 jutier pôdy, a za zemanov šľachticov s majetkom pod 100 jutier.³

Formálne stál na čele stolice hlavný župan, ktorý ju reprezentoval na sneme ako člen Hornej tabule. Od čias Márie Terézie mal usmerňovať vývoj v podriadenej samosprávnej jednotke v súlade s požiadavkami panovníka, čím sa stal prostredníkom medzi dvorom

2 Győző EMBER, *Magyarország közigazgatása 1711–1765*, *Levéltári közlemények* 54, 1983, č. 1-2, s. 8.

3 Štefan LUBY, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 189–192; Zoltán FÓNAGY, *Nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában*, *Századok* 133, 1999, č. 6, s. 1154, 1155.

a regiónom.⁴ Samosprávu a súdnu agendu reálne vykonávali dve skupiny ľudí – úradníci a služobníci. Posty úradníkov boli výhradne určené pre šľachticov žijúcich alebo majúcich majetok na území stolice. Medzi úradníctvo patrili podžupan, notár, podnotári, pokladníci, účtovný dozorca, fiškál, podfiškál, slúžni, podslúžni, prisažní prísediaci, komisári a agenti.

Spomedzi vymenovaných postov sa ako rozhodujúce vyprofilovali tie, ktoré sa stali predmetom tejto štúdie. Sedem skúmaných pozícií zaujímali hlavne predstavitelia strednej šľachty a najbohatšej vrchnej zložky zemanstva, pretože mali dostatočne veľký pozemkový majetok, aby ich všeobecne rešpektovali ostatní príslušníci šľachtického stavu. Príjem zo správy majetku a pravidelné ročné platové zabezpečenie vytvorili priaznivé podmienky na náležitú prezentáciu dosiahnutého spoločenského statusu barokovou alebo zbarokizovanou rezidenciou. Úradníci k prestavbe zväčša pristúpili vtedy, keď dosiahli najvyššiu možnú pozíciu, predstavujúcu vrchol ich stoličnej kariéry.

Najprominentnejším stoličným úradníkom bol riadny podžupan, od ktorého sa vyžadovalo, aby mal perfektný prehľad o tom či onom úseku samosprávnej činnosti. Dohliadal nad precíznou kontrolou písomných dokladov nižšie postavených úradníkov. Medzi stoličnou pospolitostou tlmočil nariadenia a odporúčania panovníka, KMR a hlavného župana. Viacerí úradníci sa k podžupanovi utiekali ako k odvolaciemu orgánu, ak sa prejavili akékoľvek kompetenčné nepríjemnosti pri naplňaní úradných úloh medzi nadriadenými a podriadenými. Podžupan svoj vplyv neobmedzene uplatňoval pri navrhovaní mien viacerých šľachticov, ktorí sa mali spolupodieľať na vybavovaní záležitostí, vynútených dočasným posilnením personálneho stavu magistrátu. Práve pri výbere prechodných úradníkov z radov privilegovaných mohol zabezpečiť budúcu kariéru urodzených synov, ktorí dostali príležitosť predviesť svoje úradnícke schopnosti.⁵

Zastupujúci podžupan sa až do polovice storočia príliš nepodieľal na uľahčení práce riadneho podžupana. Stav ho ustavične chápali iba ako náhradníka, ktorý vždy na krátko zastúpil svojho nadriadeného v čase jeho choroby alebo neprítomnosti, čím bol sám v úradníckej hierarchii diskriminovaný a podceňovaný. Nakoniec až stále väčšie zaťaženie samospráv rôznymi úlohami a naliehanie župana zmenili ponímanie tohto postu. Po roku 1755 sa rozbehol proces vtahovania zastupujúceho podžupana do hromadiacej sa agendy. Prestíž a rovnocennejšie postavenie zastupujúci podžupan nadobudol potom ako na svojej plecia prevzal časť kompetencií riadneho podžupana.⁶

4 Zoltán FALLENBÜCHL, *Magyarország főispánjai 1526–1848 Die Obergespane Ungarns 1526–1848*, Budapest 1994, s. 41.

5 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív Bytča (ďalej ŠA Bytča), Lipťovská župa I. (ďalej LŽ I.), inv. č. 22, kongregačný protokol (ďalej KP) z rokov 1718–1726, s. 649.

6 Tamtiež, inv. č. 34, KP z rokov 1754–1755, s. 425.

Od riadneho notára záviselo dôsledné vedenie stoličných písomností. Notár oboznamoval verejnosť o všetkých výnosoch, nariadeniach a novelizovaných zákonoch. Najdôležitejšou úlohou bola starostlivá príprava dokumentov a ich bezpečné uchovanie.⁷ Vzrastajúca písomná agenda nútila notára dozeráť na presné roztriedenie spisov a ustanovení stolice. Význam tejto funkcie podčiarkovalo i to, že ako jediný úradník spravoval magistrátny archív a zodpovedal za jeho stav. Zároveň tým mal zabezpečený stály prístup k množstvu závažnejších i postranných informácií, ktoré sa dali využiť všemožným spôsobom.⁸

Hlavnou úlohou pokladníkov bola starostlivosť o uchovávanie všetkých dokumentov, preukazujúcich finančné či materiálne toky. Pred každou účtovnou previerkou si prichystali svoje podklady na prekontrolovanie notárom. Pokladníci dbali o to, aby sa výber daní realizoval zákonným spôsobom. Po obnovení KMR sa postupne vo všetkých uhorských stolicách zjednotilo vedenie účtov, ktorých sumáre sa povinne posielali na ďalšiu revíziu úradníkmi KMR.⁹ Vojenský pokladník spravoval vojenskú daň, z ktorej sa naturáliami i finančnými prostriedkami zabezpečovalo vojsko. Domácomu pokladníkovi zverili všetky financie, kryjúce výdavky na chod samosprávneho aparátu a výkon stolici delegovaných nevojenských úloh.

Dominantné postavenie si fiškál zachovával predovšetkým na zasadaniach stoličných súdov – sedrií, na ktorých posudzovali civilné a kriminálne kauzy. Pred začiatkom procesu pripravoval obžalobu a počas pojednávania vystupoval ako prokurátor. V niektorých stolicách dohliadal nad väzňami a kontroloval evidenciu väzňov. Priamy výkon samosprávnej činnosti fiškál nikdy nerobil, vždy sa to vzťahovalo len na trestno-právne dôsledky úkonov ostatných členov magistrátu. Ako práva znalý úradník mal zákonnú možnosť postupovať proti ktorémukoľvek úradníkovi, ak porušoval zákonné nariadenia a stoličné ustanovenia. Kvôli zvyšovaniu daňových príjmov fiškálovi prideliť úlohu začať trestné stíhanie voči každému daňovníkovi, ktorý neoprávnene odmietal platiť svoje podlžnosti.¹⁰

Každá stolica sa ďalej delila na menšie územné obvody – okresy – na čele so slúžnymi, ktorí všetky záležitosti zaznamenali do spisov a informovali o nich na zasadnutiach šľachty – kongregáciách. Služni sa osobne zúčastňovali na skúmaní sťažností im podliehajúceho šľachtického a nešľachtického obyvateľstva. Skvelý prehľad o stave svojho okresu a jeho obyvateľstve si urobili pri príprave podkladov na zdanenie.

7 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 376.

8 Tamtiež, inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 650, 651.

9 Tamtiež, inv. č. 24, KP z rokov 1729–1732, s. 61, 62, 65–67.

10 Tamtiež, s. 67; tamtiež, inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 374; Jozef KOČIŠ, *Súdna prax Oravskej stolice*, Slovenská archivistika 13, 1978, č. 1, s. 42–58, zde s. 43.

Na základe nimi spísaných informácií mohli pokladníci v stoličnom dome vyrubiť dane. Medzi ďalšie povinnosti slúžnych patrilo dohľad nad dobrým stavom verejných ciest na území okresov. Nezanedbateľnou úlohou bola kontrola dodržiavania cenových limitácií potravinárskych a remeselníckych produktov.¹¹

Stavebná činnosť členov stoličného magistrátu sa výraznejšie preukázala predovšetkým v provinčných správnych jednotkách. Na území Liptovskej a Oravskej stolice sa v priebehu predošlého vývoja nekonštituovalo žiadne významné slobodné kráľovské mesto a nestali sa aspoň prechodným domovom predstaviteľov spoločensky angažovaných a zámožných aristokratických rodov. Obyvatelia takýchto miest a aristokrati patrili k vedúcim osobnostiam štýlových zmien svojich obydli, ktoré by predstavovali istý vzor. Miestni úradníci potom nemali možnosť spoznať vyspelé slohové formy a ich architektonické realizácie pri rešpektovaní staršej renesančnej tradície vyznievali provinčne. Najtypickejším vonkajším znakom identifikujúcim barokovú alebo zbarokizovanú stavbu sa tak stala manzardová strecha.

Ak sa chcel akýkoľvek šľachtic podujat' na štýlovú modernizáciu vlastnej rezidencie, musel disponovať dostatočnou výškou finančnej hotovosti, o ktorú poprední stoliční úradníci nemali núdzu. Za plnenie povinností dostávali ročný plat (salárium), ktorý po roku 1740 regulovala KMR. Okrem salária poberali ďalšie finančné náhrady v podobe denných diét za pridružené a mimoriadne práce – bola to aktívna účasť na súdoch, účtovných previerkach a iných nezvyklých činnostiach určených magistrátom. Výška jednodňovej náhrady sa líšila podľa toho, či sa daný úradník nachádzal na území stolice alebo mimo nej. Neprehliadnuteľný zdroj príjmu predstavovalo vyhotovovanie rôznych písomností pre potreby obyvateľstva stolíc, najmä šľachticov. Taxy za zostavenie jednotlivých spisov sa rôznili podľa dôležitosti zastávanej funkcie, čím bola významnejšia, tým sa aj poplatky zvyšovali.¹²

11 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 647, 652, 653; tamtiež, inv. č. 24, KP z rokov 1729–1732, s. 62, 65; tamtiež, inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 374; tamtiež, inv. č. 57, KP z roku 1785, s. 489.

12 Tamtiež, inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 649; tamtiež, inv. č. 30, KP z rokov 1746–1749, s. 322; tamtiež, inv. č. 44, KP z rokov 1769–1771, s. 348–351; tamtiež, inv. č. 53, KP z roku 1781, s. 209.

Tabuľka 1: Ročný plat úradníkov Liptovskej stolice¹³

rok	podžupan		riadny notár	pokladník			fiskál	služny
	riadny	zastupujúci		všeobecný	vojenský	domáci		
pred 1727	400	50	100	150	funkcie neexistovali		33	40
od 1727		200	300	250			60	120
1730				funkciu rozdelili medzi vojenského a domáceho pokladníka				
1732	300	100	200	150	100			100
1751				170				
1755	400	150	300	200	150		80	150
1768	500		350	200		200		
1773			500				300	300
1774	600	300		500				
1777								

13 Uvedené údaje v tabuľke platov liptovských úradníkov pochádzajú z nasledujúcich dokumentov: MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 648; tamtiež, inv. č. 23, KP z rokov 1726–1729, s. 11; tamtiež, inv. č. 24, KP z rokov 1729–1732, s. 11, 362; tamtiež, inv. č. 32, KP z rokov 1751–1752, s. 279; tamtiež, inv. č. 34, KP z rokov 1754–1755, s. 426; tamtiež, inv. č. 44, KP z rokov 1769–1771, s. 118; tamtiež, inv. č. 46, KP z rokov 1772–1774, s. 141; tamtiež, inv. č. 47, KP z rokov 1774–1775, s. 622; tamtiež, inv. č. 49, KP z roku 1777, s. 478.

Tabuľka 2: Ročný plat úradníkov Oravskej stolice¹⁴

rok	podžupan		riadny notár	pokladník			fiškál	služny
	riadny	zastupujúci		všeobecný	vojenský	domáci		
pred 1727	400	funkciu neobsadili	150	funkcia neexistovala	150	60	30	40
od 1727	500		200			75	50	80
1736	530		230		230	150	60	
1747		100					80	
1761								100
1767	630	200	300		330	200		150
1773	600	funkciu neobsadili	500	500	funkcie zlučili a vytvorili post všeobecného pokladníka		300	300

14 Uvedené údaje v tabuľke platov oravských úradníkov pochádzajú z nasledujúcich dokumentov: MV SR, ŠA Bytča, Oravská župa I. (ďalej OŽ I.), inv. č. 17, KP z rokov 1727–1730, s. 112; tamtiež, inv. č. 19, KP z rokov 1733–1738, s. 412; tamtiež, inv. č. 25, KP z rokov 1747–1749, s. 46; tamtiež, inv. č. 35, KP z rokov 1760–1761, s. 233; tamtiež, inv. č. 40, KP z rokov 1767–1768, s. 82; tamtiež, inv. č. 45, KP z roku 1773, s. 55.

Výška platov na sledovaných postoch v priebehu celého storočia neustále rástla (pozri tabuľku 1 a 2). V prípade riadnych podžupanov valorizácia nebola natoľko výrazná a už od čias vlády kráľa Karola III. dostávali najvyššiu mzdu z celého osadenstva stoličného magistrátu, čo sa odrazilo aj v samotnej stavebnej činnosti. Spomedzi všetkých úradníkov si do polovice 18. storočia udržiavali v barokových prestavbách výraznú prevahu. Po roku 1750 sa do obnovy alebo výstavby obytných sídiel mohli pustiť aj ostatní úradníci, ktorých zárobky začali evidentne stúpať. Aj naďalej však zostali zachované rozdiely podľa hierarchickej štruktúry stoličných úradov, pretože rozsahom väčšie renovácie vykonali šľachtici s najvyšším príjmom: Riadny podžupan, riadny notár a pokladníci. Uvedené skutočnosti sa podpísali na tom, že sa v oboch stolicích do súčasnosti zachovalo najviac modernizovaných sídiel z druhej polovice 18. storočia.

Snaha stoličných úradníkov odlišiť svoje murované sídla od ostatných stavebných realizácií inými šľachticmi sa prejavila v prizvaní skúseného murárskeho majstra, zvládajúceho navrhnutie štýlovej neprovinčnej budovy. Úradník musel osloviť majstrov, ktorí žili vo veľkých zemepanských alebo v slobodných kráľovských mestách, kde nadobudli pri väčšom množstve objednávok skúsenosti s aktuálnou slohovou stavebnou činnosťou. Oravský podfíškal Jozef st. Zmeškal sa v roku 1799 rozhodol pre murárskeho majstra Augustína Pawelku, pochádzajúceho pravdepodobne z Banskej Bystrice. Majster Pawelka bol v podstate architektom, ktorý vypracoval projekt spolu s finančným rozpočtom len murárskych prác na 762 zlatých. Takýto majster sa ani nemusel osobne zúčastniť samotnej stavby, budovanej už rukami miestnych murárov.¹⁵

Podfíškal Zmeškal začal po obdržaní Pawelkovho projektu zháňať ľudí potrebných na postupné uskutočnenie stavebného zámeru. V prípade podfíškalovej kúrie v Leštínach najprv pod vedením miestneho mlynára a 16 pomocníkov rozobrali starú strechu. Po jej odstránení dvaja oravskí murárski majstri pristúpili k búraniam starších murív a stavbe nových. Majstri si najali jedného predáka z Bzín, ktorý do Leštín doviedol skupinu 15 chlapov, vykonávajúcich pridelenú robotu. Súbežne s búraním sa pod dohľadom paliera začal lámať kameň na stavbu a pálenie vápna vo vápenici. Materiál sa dovážal z chotára Bzín a Osádky. Po dokončení obvodových stien oravský tesársky majster spolu s jedným tovarišom zhotovil nový krov. Šindel na pokrytie strechy dovezli furmani. Práce pri slohovitom dotvorení fasád pomocou tehál, výstavbe klenieb a kachľových pecí Zmeškal zveril tehliarskym majstrom zo stavebne sa rozrastajúceho liptovského zemepanského mesta Ružomberok.¹⁶

15 MV SR, ŠA Bytča, Rod Zmeškal (ďalej RZ), fasc. 17, inv. č. 37, no. 68, kart. 8.

16 Tamtiež.

Z prostredia Liptovskej stolice sa z roku 1792 zachovalo podrobné ocenenie prestavby kúrie manželov Melichara Andreanszkeho a Anny Kataríny Zmeškalovej. Celkové náklady na obnovu sa vyšplhali na 1710 zlatých (ďalej len zl) 87,5 denára (ďalej d). Najväčšiu časť hotovosti pohltili výdavky na murárske práce, za ktoré sa zaplatilo 1197 zl 41 d. Druhou vyššou sumou bola odmena za tesárske práce vo výške 424 zl 76 d. Medzi ne patrilo zhotovenie dreveného obloženia stien, stropov, krovu a šindľa. Stolárske práce stáli 39 zl 40 d, pričom zahŕňali opravu okien, dverí a výrobu garníž. Do kováčskych prác za 9 zl 33,5 d zahrnuli opravu zámkov, pántov a dažďových odkvapov. Zvyšok peňazí sa vydal za ostatné menšie nevyhnutné výdavky.¹⁷

Z úradníckych aktívnych rodov sa zreteľne do stavebného vývoja zapísali v oboch stolicích členovia rodu Okolicsány a časť tamojšej šľachty, ktorá nadviazala úzke rodinné vzťahy s týmto rodom. Prvé kroky k vytvoreniu dominantnej úradníckej pozície podnikol na konci 17. storočia Ján Okolicsány, prefekt Oravského komposesorátu, najväčšej súkromnej majetkovej domény v širokom okolí. Tento post mu umožnil výrazne povzniesť pozemkové vlastníctvo a pre jeho deti uzavrieť výhodné manželstvá. Kľúčovým sa v roku 1696 stal sobáš jeho dcéry Anny Márie Okolicsányovej s Jurajom Mattyassovszkým, synovcom vplyvného uhorského kancelára a nitrianskeho biskupa Ladislava Mattyassovszkého. Ján Okolicsány potom ľahko získaval informácie o väčších či menších panstvách v dočasnej správe Uhorskej komory. Tak sa dostal ku komorou obhospodarovaným liptovským pallugayavovským majetkom s kaštieľom v Palúdzke. Pre svojho príbuzného Juraja Okolicsányu vymohol udelenie skonfiškovaného oravského dávidovského majetku s kúriou v Istebnom.¹⁸

Prefekt Okolicsány sa v roku 1697 postaral o prospešný sobáš svojho syna Ladislava Okolicsányu s Annou Máriou Horváth-Stansithovou, pochádzajúcou zo zámožného spišského strednošľachtického rodu. Ladislav Okolicsány sa v rokoch 1712–1725 stal riadnym podžupanom Liptovskej stolice a prevzal od otca iniciatívu v získavaní nových majetkov a uzatváraní osozných sobášov. Podžupanov vplyv spočíval nielen v hmotnom zázemí, ale aj postavení jeho brata Jána Okolicsányu, biskupa vo Veľkom Varadíne, a švagra Juraja Mattyassovszkého, radcu Uhorskej komory.¹⁹

Nadobudnuté pozície prominentného manželského páru nenechalo nikoho na pochybách, že sa ho budú snažiť zhmotniť v obraznej rovine svojou rezidenciou. Ladislav Okolicsány spolu s manželkou nechal urobiť rozsiahle barokové úpravy kaštieľa v Palúdzke

17 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 258, kart. 177.

18 MV SR, Slovenský národný archív (ďalej SNA), Hodnoverné miesto Turčiansky konvent (ďalej HMTK), Protocollum U 1698, fol. 422–428, kart. P 105; MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 1561, kart. 1018; Márton SZLUHA, *Liptó vármegye nemes családjai*, Budapest 2000, s. 403, 440, 441.

19 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 21, KP z rokov 1710–1717, s. 85; tamtiež, inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 653; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440, 441.

v celkovej hodnote 791 zl 74 d. Počas nich nadstavali kaštieľ o druhé poschodie a oproti kamennému obydlíu postavili pivovar, kuchyňu, vozovňu s jednou maštalou a humno. Celý areál so záhradou dali napokon obkolesiť parkanovým múrikom.²⁰ Prebudovaný objekt sa v tom čase stal jediným dvojposchodovým šľachtickým sídlom v celej Liptovskej i Oravskej stolici, čím bol jasným vyjadrením ústredného postavenia riadneho podžupana v stolici.

Ladislav Okolicsány krátko po zvolení za riadneho podžupana využil informácie od svojho švagra Juraja Mattyassovszkého, aby dosiahol pridelenie najväčšieho oravského šľachtického majetku s centrom v Mokradi svojmu bratovi Jozefovi Okolicsányovi, ktorý pôsobil ako kráľovský tridsiatnik v Tvrdošíne. Jozef Okolicsány v roku 1715 po dohode s jezuitami odkúpil mokradské majetky za 3 200 zl. Získané postavenie sa prejavilo na symbolickej úrovni o čosi neskôr, keď bol Jozef Okolicsány v rokoch 1724–1750 oravským riadnym podžupanom. Krátko po zvolení do tejto funkcie sa pustil do nemalej prestavby pôvodnej mokradskej renesančnej prízemnej kúrie a prebudoval ju – ako jednoznačný prejav neotrasiteľného majetkového a úradníckeho statusu – na dlhé obdobie jediný barokový kaštieľ v celej Oravskej stolici.²¹

V úspešnom budovaní kariéry pokračoval i syn Ladislava Okolicsány – Anton Okolicsány. Vrcholné obdobie moci Antona Okolicsány predstavujú roky 1758–1775, kedy zastával funkciu riadneho podžupana Liptovskej stolice. Cestu k úspechu mu vydláždilo bohatstvo, rodinné a rodové väzby. Vo svojich rukách zhromaždil druhý najväčší liptovský šľachtický majetok. Podžupanov brat Ján Okolicsány bol zemplínskym podžupanom a kráľovským radcom, bratranec Michal Okolicsány trnavským farárom a ostrihomským kanonikom a bratranec Jozef Okolicsány dvorským radcom a riaditeľom Spišskej komory.²² Po dvoch rokoch svojho podžupanského pôsobenia nechal Anton Okolicsány v roku 1760 upraviť kaštieľ v pôvodnej rodovej obci Okoličnom, čo zvečnil umiestnením nápisovej dosky nad vchodom. Latinský text informoval každého prichodiaceho o jeho stavebnom počine.²³ V uvedenom čase rezidenciu zvýšili o jedno poschodie, čím vznikol

20 Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Zbierka výskumných správ, Kaštieľ Vranovo, sign. T 4000; MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 1586, kart. 1028; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 400.

21 MV SR, SNA, HMTK, Protocollum X 1714, fol. 74–76, 99–108, kart. P 108; MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 15, KP z roku 1724, s. 54; tamtiež, inv. č. 26, KP z rokov 1750–1751, s. 42; Matej BEL, *Oravská stolica*, Liptovský Mikuláš 2001, s. 123; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440, 441.

22 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 36, KP z rokov 1757–1758, s. 583–585; tamtiež, inv. č. 39, KP z rokov 1762–1763, s. 516, 518; tamtiež, inv. č. 42, KP z rokov 1766–1767, s. 329–332; Anton ŠPIESZ, *Liptovské zemanstvo v čase urbárskej regulácie Márie Terézie*, Liptov 9, 1987, s. 152, 153; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440–442.

23 Latinský nápis je rozdelený do šiestich riadkov. Text v prvom riadku je: „DOMA“. Text v druhom riadku je: „AEDES HAC OLIM POSVIT“. Text v treťom riadku je: „IOANNES OKOLICSANY“.

v Liptove druhý a zároveň posledný dvojposchodový kaštieľ. Baroková úprava sa snažila z úcty k starobylosti objektu rešpektovať jeho renesančný charakter. Najviditeľnejšie sa štýlová modernizácia prejavila výstavbou vstupného portika s cibulovou strieškou, ktorú osadili aj na nárožné arkiere a kaštieľ získal zdvojenú valbovú strechu, pripomínajúcu manzardovú. Fasády zmenilo maľované iluzívne členenie stĺpmi a pilastrami.²⁴

Konzervatívny charakter prestavby nadobudol i kaštieľ v Mokradi. Po smrti oravského riadneho podžupana Jozefa Okolicsány, ktorý zomrel bez mužského potomstva, sa na základe testamentu tunajších majetkov ujal manžel jeho dcéry Alžbety Okolicsányovej – Jozef Abbaffy.²⁵ Tak došlo k spojeniu s abaffyovskými majetkami v Hornej Lehote, čo viedlo ku konštituovaniu najväčšieho oravského majetku sústredeného v rukách jednej osoby. Abbaffy v rokoch 1750–1766 prevzal po svokrovi aj funkciu oravského riadneho podžupana. Podobne ako Anton Okolicsány sa po zaujatí tohto významného postu rozhodol previesť ďalšiu barokovú prestavbu, v priebehu ktorej kaštieľ zastrešili vysokou manzardovou strechou a nárožné veže cibulovými strechami. Zmenami prešiel aj interiér, kam osadili nové barokové dvere a pravdepodobne priviezli nový nábytok.²⁶

Zatiaľ jediným sídlom z celého územia Oravskej stolice, ktoré získalo vysoko-hodnotný barokovo-klasicistický ráz bez výrazných znakov provinčnosti, bola kúria Jozefa st. Kubinyiho, oravského riadneho podžupana v rokoch 1772–1781. Kubinyiho rezidencia vo Vyšnom Kubíne vznikla prestavbou staršej renesančnej budovy práve v čase krátko po nadobudnutí tejto významnej funkcie.²⁷

Výsledný moderný výzor kúrie by sa pravdepodobne nezrodil, keby Kubinyiho manželka Amália Františka de Adda nepochádzala z bohatého šľachtického rodu s podielmi v banskoštiavnických baniach. Manželia v zrekonštruovanom obydľi zriadili súkromnú katolícku kaplnku a do dvoch tympanónov dali namaľovať svoje erby.²⁸ Rezidencia stelesňuje príklad toho, že prekročiť provinčnosť mohli riadni podžupani len za predpokladu, že mali vyšší finančný hotovostný príjem aj z iných zdrojov ako z úradovania.

v štvrtom riadku je: „DESERTAS“. Text v piatom riadku je: „RESTABILIT & AMPLIAT NEPOS“. Text v šiestom riadku je: „ANTONIVS OKOLICSANÝ“.

24 Archív Krajského pamiatkového úradu Žilina, pracovisko Ružomberok, sign. 151/A; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440–442.

25 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 1798, fasc. VI., kart. 717; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440–443.

26 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 26, KP z rokov 1750–1751, s. 42; tamtiež, inv. č. 39, KP z roku 1766, s. 71.

27 Najnovší architektonicko-historický výskum Kristíny Zvedelovej z februára a marca 2011 potvrdil, že prestavba sa uskutočnila v 70. rokoch 18. storočia.

28 MV SR, SNA, Rod Kubínyi, Vyšnokubínska vetva, El. C, fasc. 35/III; MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 44, KP z roku 1772, s. 228; tamtiež, inv. č. 53, KP z roku 1781, s. 205; Márton SZLUHA, *Felvidéki nemes családok I–II* [CD-ROM], Budapest 2007, Kubinyi, tabuľka XXII.

Stavebná činnosť zastupujúcich podžupanov sa prejavila až v druhej polovici 18. storočia, keď sa ich finančné ohodnotenie výrazne zvýšilo. Pravdepodobne Michal Pallugyay nechal barokovo prebudovať dnes už neexistujúci kaštieľ v Palúdzke. Pallugyay sa po rokoch 1758–1775 strávených na pozícii liptovského riadneho notára prepracoval na liptovského zastupujúceho podžupana, ktorým bol v rokoch 1775–1786. Prestížnu pozíciu nadobudol nielen vďaka osobným schopnostiam, ale aj svojej manželke Zuzane Okolicsányovej, dcére bývalého riadneho podžupana Antona Okolicsány. Pallugyayov post znamenal vrchol úradníckej kariéry celej liptovskej katolíckej vetvy rodu, z ktorej pochádzal.²⁹

Stoličnou i šľachtickou agendou neustále zaneprázdnení riadni notári získavali hotovosť nielen z platu, ale predovšetkým zo zapisovania rôznych písomností na požiadanie obyvateľstva stolice. Pre zemanov takýto post v mnohých prípadoch predstavoval najvyššiu dosiahnutú priečku úradníckej kariéry. Medzi nich sa začlenil aj Juraj Mattyassovszky, ktorý obsadil post liptovského riadneho notára v rokoch 1735–1750. Mattyassovszkého spájali príbuzenské zväzky s rodom Okolicsány. Notárova stará matka bola švagrinou Márie Okolicsányovej, dcéry už spomínaného liptovského riadneho podžupana Ladislava Okolicsány. Mattyassovszky síce nechal vytvoriť jednoduchú slohovo nenáročnú prízemnú stavbu so svetlicami s korýtkovými klenbami so zrkadlami a latinským nápisom z roku 1741,³⁰ ale prezentácia úradníckeho statusu bola napriek tomu veľmi výrazná. Notár sa totiž pôvodne narodil v drevenom dome a po výstavbe tejto kamennej kúrie sa v celých Nižných i Vyšných Matiašovciach stal vlastníkom jedinej murovanej stavby okrem kostola. Ostatní členovia rodu Mattyassovszky bývajúci v drevených kúriach potom vzhládali na notárovo obydlie s rešpektom.³¹

Pokladnícky post ponúkal každému šľachticovi príležitosť aktívne sa podieľať na kolo-behu peňazí, pri ktorom nadobudol prehľad o výhodných spôsoboch kumulovania financií z verejných i súkromných zdrojov. Doslova žiarivým príkladom bola niekoľkoročná kariéra troch pokladníkov z rodu Okolicsány. Každý z nich sa zabýval v inej obci Oravskej stolice, kde náležite dokazovali svoje nadradené a výlučné postavenie. V Leštínach sa usadil Jozef Okolicsány, ktorý najprv v rokoch 1772–1781 zastával úrad všeobecného vojenského pokladníka a v rokoch 1781–1785 všeobecného pokladníka domácej i vojenskej kasy. V spomenutej dedine zakúpil starú renesančnú kúriu rodu Zmeškal a s použitím jej základov vystaval novú barokovú s manzardovou strechou. Svoj výsostný status si

29 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 36, KP z rokov 1757–1758, s. 583; tamtiež, inv. č. 47, KP z rokov 1774–1775, s. 606; tamtiež, inv. č. 58, KP z roku 1786, s. 455; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 442, 510.

30 Latinský text je „*oculus dominis super*“.

31 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 26, KP z rokov 1735–1738, s. 72; tamtiež, inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 374; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 385, 650.

uplatňoval na úkor ostatných členov rodu Zmeškal, ktorým požičiaval hotovosť a tí ju nedokázali vrátiť, a tak mu pribúdali nové pozemky, založené ako protihodnota pôžičky. Sídlo dovŕšilo obraznú prezentáciu v dedine usadeného úspešného šľachtica.³²

Vo Vyšnom Kubíne rozšíril staršiu kúriu Ladislav Okolicsány, ktorý sa na poste všeobecného vojenského pokladníka udržal v rokoch 1754–1764. Rezidencia bola len druhou murovanou barokovou budovou v dedine plnej drevených kúrií, čo prispelo k očividnej dištinkcii. Okolicsány svoj spoločenský status upevnil sobášom s aristokratkou – barónkou Agnešou Pongráczovou. Taktiež sa pustil do požičiavania a skupovania pozemkov od miestnych šľachtických famílií – Meškovcov a Kubinyiovcov, ktorí trpeli nedostatkom finančnej hotovosti. Ich zadlženosť vyniesla Okolicsány na miesto najbohatšieho tamojšieho pozemkového vlastníka. V pozadí za úspešným synom stál jeho otec Imrich Okolicsány, sekretár Uhorskej komory.³³

Najúspešnejším z oravských pokladníkov sa stal Michal Okolicsány, spravujúci post všeobecného domáceho pokladníka v rokoch 1734–1772. Za ten čas si stihol upevniť svoju majetkovú doménu v Istebnom na úkor pôvodného v dlhoch sa topiaceho rodu Dávid. Nadviazal na pozemkové akvizície svojho otca Juraja Okolicsány a po jeho smrti mu na základe delby majetku pripadlo Istebné s „kamenným domom“.³⁴ Pravdepodobne niekedy po roku 1759 sa Michal Okolicsány pribral do výstavby barokovo-klasicistického kaštieľa, ktorý sa stal dispozične i štýlovejšie modernejšou stavbou ako podžupanský kaštieľ v Mokradi. Na budovaní istebnianskeho sídla sa pravdepodobne podieľal aj nám už známy v Leštínach usadený Okolicsányov syn Jozef Okolicsány. Nový kaštieľ evidentne reprezentoval nadobudnutú moc pôvodne liptovskej rodovej vetvy, ktorá sa na Orave usadila koncom 17. storočia a po polovici 18. storočia sa prepracovala medzi najbohatšiu a úradnícky najaktívnejšiu oravskú šľachtu.³⁵

Aktivity fiškálov sa mohli na stavebnom poli zreteľnejšie prejavíť až od poslednej tretiny 18. storočia, keď sa výrazne zvýšilo ich platové ohodnotenie. Predtým musel mať takýto úradník aj dostatočné pozemkové vlastníctvo, aby sa podujal na stavebnú realizáciu. V Liptovskej stolici sa o výstavbu barokovej kúrie zaslúžil Ján Okolicsány, ktorý pôsobil ako fiškál v rokoch 1755–1783. S riadnym podžupanom Antonom Okolicsányom ho viazal nielen vzdialený príbuzenský pomer, bol jeho štvrtostupňovým bratrancom, ale aj to,

32 MV SR, ŠA Bytča, RZ, inv. č. 31, fasc. 11, no. 5, kart. 6; tamtiež, inv. č. 46, fasc. 26, no. 23, kart. 10; tamtiež, OŽ I., inv. č. 44, KP z roku 1772, s. 140; tamtiež, inv. č. 53, KP z roku 1781, s. 208.

33 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 23, KP z rokov 1726–1729, s. 443; tamtiež, OŽ I., inv. č. 29, KP z roku 1754, s. 104; tamtiež, inv. č. 37, KP z roku 1764, s. 32; tamtiež, inv. č. 38, KP z roku 1765, s. 57; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 475.

34 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 19, KP z rokov 1733–1738, s. 209; tamtiež, inv. č. 35, KP z rokov 1760–1761, s. 173; tamtiež, inv. č. 44, KP z roku 1772, s. 140.

35 M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 478, 479.

že riadny podžupan bol kmotrom troch fiškálových synov. Svoju novú rezidenciu s manzardovou strechou a portikom nechal postaviť v roku 1764. Z pôvodnej vonkajšej barokovej podoby fasád sa zachovali dve kvadribolové okná po stranách vstupného portika, vyskytujúce sa v oboch stoliciach veľmi zriedkavo.³⁶

Ročný plat slúžnych a príjem zo spisovania požiadaných záležitostí už od prvej polovice 18. storočia umožňoval získať dostatočnú finančnú hotovosť na stavebné iniciatívy. Váha a význam funkcie – hlavného predstaviteľa zvereného okresu – priamo podnecovala držiteľa slúžnovského úradu prezentovať svoj nadobudnutý status. V Hornej Lehote prestaval renesančný objekt na barokový Ján Abbaffy, oravský slúžny v rokoch 1731–1745. Staršie renesančné stropy vtedy nahradili valené klenby s lunetami a štukovými zrkadlami. Vonkajší vzhľad fasád sa však zmenil neskoršou prestavbou na kaštieľ.³⁷

V Liptovskom Jáne sa uskutočnila baroková prestavba otcovskej kúrie Wolfgangom ml. Szent-Iványom, ktorý bol v rokoch 1767–1785 liptovským slúžnym. Objekt zastrešili manzardovou strechou a pred kúriou zriadili menšie terasy okrasnej záhrady so záhonmi lemovanými obdĺžnikovými buxusovými plotmi. Určitú rolu pri prebudovaní sídla zohralo vplyvné okolicsányovské príbuzenstvo, ktoré mohlo poskytnúť ďalšiu časť peňazí na stavbu vo forme pôžičiek. Szent-Iványova matka bola sestrou riadneho podžupana Antona Okolicsánya. Po zisku slúžnovského postu sa Szent-Ivány oženil s dcérou vyššie spomínaného podžupana Okolicsánya.³⁸

Stoliční úradníci patriaci k miestnym spoločenským elitám tvorili jednu zo skupín obyvateľstva, ktorá ukazovala svoj status prostredníctvom nových alebo rekonštruovaných kaštieľov a kúrií. Táto reprezentácia bola len jedným zo znakov celého komplexu systematicky vytváraného obrazu o vlastnej výnimočnosti v danej spoločnosti i v rámci stoličného magistrátu. Najvýznamnejšie posty podžupanov, notárov, fiškálov, pokladníkov a slúžnych získavali predstavitelia strednej šľachty a hornej vrstvy zemanov, ktorých navzájom spájali zámerne vytvárané príbuzenské zväzky. Platové ohodnotenie uvedených funkcionárov sa zlepšilo v druhej polovici 18. storočia, a preto prebiehal čulý stavebný ruch v oboch stoliciach práve v tomto čase.

36 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 34, KP z rokov 1754–1755, s. 428; tamtiež, inv. č. 55, KP z roku 1783, s. 328; tamtiež, Zbierka cirkevných matrík, Matrika farnosti Paludza, inv. č. 746, s. 50, 59; Tomáš JANURA, *Vidiecke šľachtické sídla v Liptovskej stolici*, Liptovský Mikuláš 2008, s. 85; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 436, 440–442, 448–450.

37 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 18, KP z rokov 1731–1733, s. 240; tamtiež, inv. č. 23, KP z rokov 1743–1745, s. 235.

38 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 42, KP z rokov 1766–1767, s. 330; tamtiež, inv. č. 57, KP z roku 1785, s. 343; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 442, 443, 673.

Výsledkom stavebných počínov spomenutých úradníkov sa značne obohatil barokový pamiatkový fond v sledovaných stoliciach o viac-menej provinčnú architektúru, iba čiastočne doplnenú o objekty aktuálnejšieho tzv. tereziánskeho baroka s klasicizujúcimi prvkami. Nemalo by sa však zabúdať, že k stavebným zmenám neprispeli len stoliční úradníci. Do zorného uhla ďalších štúdií sa musia dostať aj úradníci miestnych panstiev, či už boli v rukách komory alebo aristokratov. Pozornosti by nemali uniknúť ani šľachtici, ktorí sa neangažovali ako úradníci, ale venovali sa dobrej správe majetku, čo im prinieslo prostriedky na opravy sídiel. V neposlednom rade by si záujem vyžiadali stavebné aktivity šľachticov usadených v najväčších zemepanských mestách.

Obrazové prílohy:

Obr. 1: *Kaštieľ Jozefa Okolicsányi v Mokradi. Foto: M. Dudáš 2010*

Obr. 2: *Kaštieľ Antona Okolicsányi v Okoličnom. Foto: J. Česla 2008*

Obr. 3: *Kúria Jozefa st. Kubinyiho vo Vyšnom Kubíne. Foto: T. Janura 2010*

Obr. 4: *Kúria Jozefa Okolicsányi v Leštínach. Foto: T. Janura 2010*

Obr. 5: *Kaštieľ Michala Okolicsányi v Istebnom. Foto: M. Dudáš 2009*

Obr. 6: *Kúria Jána Okolicsányi v Okoličnom. Foto: J. Česla 2008*

Zusammenfassung

Die Residenzen der Arwaer und Liptauer Gespanschaftsbeamten als Ausdrucksmittel ihres gesellschaftlichen Status

Die Problematik der Beamteneliten des 18. Jahrhunderts wurde bisher noch nicht durchforscht, obgleich sich hier ein breiter Raum für Untersuchungen sowie eine Vielzahl von Fragen auftun. Die vorliegende Studie bezieht sich auf Beamte ungarischer Regionalverwaltungseinheiten – der Komitaten. Diese stellten die mittlere Stufe der Verwaltung des Königreichs dar. Zu ihren wichtigsten Aufgaben gehörten die Sicherstellung der Steuereintreibung, die materielle und finanzielle Absicherung der Armee, die Instandhaltung von Straßen und Wegen sowie die Gerichtsbarkeit. Die Zahl der Pflichten eines Komitats wuchs im Laufe des 18. Jahrhunderts im Zuge der voranschreitenden Reformen der Aufklärung immer stärker an, was eine wachsende Zahl von Beamtenstellen nach sich zog, um den anvertrauten Pflichten gerecht werden zu können. Die einzelnen Funktionen wurden durch Wahl oder Ernennung aus den Reihen mäßig wohlhabender Adliger oder Landesedelmänner besetzt. Die wichtigsten Funktionen waren Untergespan, Notar, Kas-

sierer, Fiskal und der sog. Stuhlrichter (Swk. slúžny), ein höherer politischer Beamter. Diese Funktionen konzentrierten sich im Grunde in der Hand einiger weniger, untereinander verwandtschaftlich verbundener Adliger. Alle erhielten verhältnismäßig hohe Jahresgehälter und besserten ihr Einkommen außerdem durch das Erledigen der schriftlichen Agenda für die Bewohner des Komitats auf. Ausdruck der Macht und des erlangten gesellschaftlichen Status der untersuchten Beamtenposten waren barocke oder barockisierte Beamtenresidenzen. Der Autor stellt Adelsresidenzen vor, die in der Liptauer und Arwaer Komitaten entstanden und kommt zu der Feststellung, dass diese keine nennenswerte künstlerische Qualität erreichten. Dies wurde nicht nur von der relativen Armut des lokalen Adels verursacht, sondern auch von der Tatsache, dass auf dem Gebiet beider Komitaten kein Repräsentant eines reichen, damals die Richtung der künstlerischen Entwicklung bestimmenden Aristokratengeschlechts residierte.